ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ
ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)
Journal home page: https://fip.dp.ua/index.php/FIP

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Оксана Олександрівна Осетрова
Доктор філософських наук, професор кафедри філософії, професор кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр-т Д.Яворницького, 35, Дніпро, 49005, Україна

Oksana Osetrova
Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Professor of the Department of Sociology, Social Work, Public Management and Administration, Oles Honchar Dnipro National University, D.Yavornytskyi Avenue, 35, Dnipro, 49005, Ukraine

E-mail: oosetrova44@gmail.com, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-7598-1144

УДК 141.32

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Received 10 September 2022; revised 12 October 2022; accepted 31 October 2022
DOI: 10.15421/352217

Анотація

Феномен суїциду, як правило, викликає суїцидальний жах і відчуження від самої особи, яка добровільно наближує власну смерть, та від її близьких, залишаючи і факти, і осіб, що потребують зовнішньої допомоги й спілкування, зокрема, у соціальному вакуумі, помноженому на внутрішню (екзистенціальну) порожнечу. При цьому за феноменологічними дужками залишається той факт, що суїцидальна дія спричиняється не тільки внутрішніми чинниками, але й зовнішніми – соціальними – впливами, на чому безпосередньо акцентував увагу батько суїцидології, відомий французький соціолог Е. Дюркгайм. З огляду на зазначене та з урахуванням актуальності суїцидальної проблематики мета даного дослідження безпосередньо полягає у з'ясуванні ключових соціальних проблем, всередині яких наразі перебувають українці, а також впливу соціальної проблематики і її зв'язку із сучасними суїцидальними тенденціями в Україні. Інакше кажучи, дану роботу сфокусовано на аналіз суїцидальних причин соціального характеру, що вирізняють сучасні умови буття українського народу, серед яких у І чверті XXI століття почергово актуалізувалися: 1) пандемія COVID-19 та спричинений нею карантин; 2) повномасштабне вторгнення загарбницьких військ РФ на територію України 24.02.2022 р. Незважаючи на те, що зазначені соціальні проблеми мають спільний характер – танатологічний, вони по-різному вплинули на свідомість і підсвідоме українців, що виявляється у діаметрально протилежних наслідках, які спостерігаються у розвитку суїцидальних тенденцій в Україні: 1) пандемія через ізоляцію/самоізоляцію й відчуження як окремих частин Я, так і Я від Інших спричинила хвилю самогубств; 2) війна через згуртованість у сім'ї/громаді/суспільстві детермінувала наразі зниження суїцидальних тенденцій у суспільстві. Безумовно, суїцидальна проблематика в Україні, на жаль, не зникла, однак наразі вона носить другорядний характер.

Ключові слова: суїцид, пандемія, війна, Танатос, онтологічна загроза, страх смерті, ізоляція/самоізоляція, згуртованість.

SOCIAL ASPECTS OF SUICIDAL PROBLEMS IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Abstract

The phenomenon of suicide, as a rule, causes suicidal horror and alienation from the person himself, who voluntarily approaches his own death, and from his loved ones, leaving both facts and persons in need of external help and communication, in particular, in a social vacuum multiplied by an internal one (existential) emptiness. At the same time, behind phenomenological brackets remains the fact that suicidal action is caused not only by internal factors, but also by external – social – influences, which was directly emphasized by the father of suicidality, the famous French sociologist E. Durkheim. In view of the above and taking into account the relevance of suicidal issues, the purpose of this study is to clarify the key social problems that Ukrainians are currently facing, as well as the impact of social issues and their connection with modern suicidal trends in Ukraine. Achieving the specified goal will contribute to the formation of philosophical life-affirming principles as a theoretical core, which forms the basis of the scientific and practical search for effective means of suicide

© О.О.Осетрова, 2022. All rights reserved.

prevention for the individual/family/community/society, the implementation of which is one of the urgent tasks of the professional activity of a modern social work specialist. This work is focused on the analysis of suicidal causes of a social nature, which distinguish the modern conditions of life of the Ukrainian people, among which in the first quarter of the 21st century, the following were alternately actualized: 1) the COVID-19 pandemic and the quarantine caused by it; 2) the full-scale invasion of the invading troops of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022. Despite the fact that the mentioned social problems have a common nature – thanatological, they affected the consciousness and subconsciousness of Ukrainians in different ways, which is manifested in diametrically opposite consequences, which are observed in the development of suicidal tendencies in Ukraine: 1) the pandemic caused a wave of suicides due to isolation/self-isolation and alienation of both individual parts of the Self and the Self from Others; 2) war due to cohesion in the family/community/society determined the current reduction of suicidal tendencies in society. Undoubtedly, the suicidal problem in Ukraine, unfortunately, has not disappeared, but currently it is of a secondary nature. In the future, this work should serve as a theoretical basis for the development of social measures of suicide prevention in Ukrainian society.

Keywords: suicide, pandemic, war, Thanatos, ontological threat, fear of death, isolation/self-isolation, cohesion.

Постановка проблеми.

Людина – істота таємнича, метафізично невичерпана, багатовимірна і багатогранна, що можна пояснити наявністю у ній свідомості, яка увінчується самосвідомістю, та несвідомого, яке часто керує людськими вчинками, зокрема й тими, що не мають раціонального, логічного пояснення. Найяскравіше означена ірраціональність, алогічність, зрештою – таємничість людини, на моє глибоке переконання, виявляється у ставленні людини, у тому числі сучасної людини, до *смерті*. Адже Танатос – інстинкт смерті, – на перший погляд, суперечить як інстинкту самозбереження, так й інстинкту продовження роду. Однак потяг до знищення як одна з потужних властивостей людської природи, укорінена як у первісній, так і в сучасній людині, свідчить про інше – діаметрально протилежне: людина протягом усієї людської історії була *відкрита* не тільки до *знищення* (між іншим, у даному контексті сміливо можна стверджувати, що історія людства – це історія війн, тобто вбивств), але й самознищення (так, незважаючи на найрізноманітніші табу на суїцид (релігійні, культурні, юридичні, цивілізаційні тощо), людина вдавалася й вдається до скоєння самогубства всупереч інстинкту самозбереження. В останньому випадку важливими є два моменти:

1) внутрішній стан суїцидента;

2) зовнішній вплив на особу з боку *соціального*.

Щодо другого моменту слід зауважити, що відомий французький учений Е.Дюркгайм, засновник суїцидології, автор класичної праці «Самогубство: Соціологічне дослідження» [Дюркгайм 1998], закцентував увагу на з'ясуванні природи деструктивних суспільних чинників, здатних спровокувати людину до прийняття й зреалізації суїцидального рішення – етапі, детермінованому означеним вище першим моментом – психоемоційним станом суїцидента.

Отже, у даній статті науково-дослідницьку увагу сфокусовано на розгляді таких важливих процесів, як:

1) соціальні катаклізми, що наразі вирізняють буття українського народу:

а) пандемія COVID-19 і спричинений нею карантин;

б) російсько-українська війна;

2) вплив сучасної соціальної проблематики на прийняття/неприйняття суїцидальних рішень українцями.

Аналіз стану дослідження.

Виокремленні вище соціальні катаклізми – пандемія та війна – за своєю природою є *танатологічні*, з огляду на що смисловий епіцентр даного дослідження утворюють такі поняття, як:

1) смерть (інстинкт смерті – Танатос);

2) страх смерті;

3) самогубство як засіб подолання страху смерті.

Так, слід зазначити, що звернення до розгляду сутності феномену страху смерті та його наслідків для особи/сім'ї/громади/суспільства, на мою думку, передбачає дослідження можливих засобів його подолання людиною, зумовлених специфікою соціальних проблем, всереди-

ні яких вона опинилася/перебуває. Серед таких засобів звертає на себе пильну увагу *феномен суїциду*, в якому втомлена від страху смерті людина може вбачати вихід, сприймаючи своєю звуженою свідомістю деструктивну ілюзію (добровільна смерть як припинення страху) за конструктивну реальність (знаходження/досягнення спокою). Під цим – суїцидологічним – кутом зору й буде розгортатися дане дослідження.

У першу чергу, слід зауважити, що сам стан дослідження суїцидальної проблематики являє собою *проблему*, детерміновану закріпленим табу на самогубство, наявним з моменту фіксації його перших виявів і до сьогодні. Виняток становлять тільки *санкціоновані* суспільством/державою *ритуали* (наприклад, саті (Давня Індія), харакірі (Японія)) та *форми страти* (згадаймо, смерть Сократа (Давня Греція), а також Луція Аннея Сенеки за наказом Нерона (Давній Рим)) суїцидального характеру. Крім того, усталене табу на суїцид зумовлювало гоніння й знущання, якому з давніх-давен підлягали як факти завершених самогубств і суїцидальних спроб, так і особи, врятовані від добровільної смерті, тіла самогубців, а також їхні родичі. До слова, навіть майно й нерухомість самогубців/суїцидентів вилучалося на користь державної скарбниці. Зазначений стан речей, на мою думку, спричинено такими чинниками, як:

1) *екзистенціальний танатологічний жах*, адже добровільна смерть суперечить інстинкту самозбереження, що викликає страх смерті, одночасно ним загострюючись (як бачимо, коло замикається, а розірвати його може *смерть* як природна (від старості) або неприродна (вбивства) (ці випадки не передбачають добровільну згоду людини), так і добровільна;

2) страх тих, хто уособлює державу та церкву (адже ці поняття не є абстрактними), перед виявами неконтрольованої безмежної свободи особистості всупереч заборонам, на жаль, у тому числі й моральним, та зовнішньому насиллю, аморальному за своєю природою.

Загалом слід зауважити, що у *літературно-художній площині* першу суїцидальну апологію являє собою письмова пам'ятка давньоєгипетської культури – *«Бесіда розчарованого зі своєю душею»* – літературне джерело невідомого автора доби Давнього царства (XXI ст. до н. е.). До слова, Бесіду» можна розглядати як логічне обґрунтування подолання страху смерті давнім єгиптянином, що, між іншим, суперечить релігійним поглядам і прагненням до вічного життя, розповсюдженим у Давньому Єгипті (згадаймо, культ мертвих, що зумовив будівництво пірамід). Крім того, в означеній площині розташовуються твори таких митців, як Г.Мелвілл («Мобі Дік, або Білий Кит»), Ш.Бодлер («Мотузка»), Ю.Місіма («Патріотизм»), Х.Л.Борхес «Біатанатос» та ін.

Важливо відмітити, що величезна кількість класичних філософських праць присвячено дослідженню феномену суїциду, зокрема: діалоги Платона, «Моральні листи до Луцілія» Сенеки, «Про град Божий» Августина, «Досліди» М.Монтеня, «Про самогубство» Д.Г'юма, «Феноменологію духу» й «Філософію права» Г.В.Ф.Гегеля, «Хворобу до смерті», «Поняття страху» й «Страх і трепет» С.К'єркегора, «Світ як воля й уявлення» А.Шопенгауера, «По той бік принципу задоволення» З.Фройда, «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд» А.Камю, «Бути і мати» Г.Марселя та багато інших.

Сучасний доробок з даної проблематики утворюють роботи М.Шенкао, Л.Шестопалової, С. Шивананди, а також М.Ануфрієва, А.Бароніна, Д.Ісаєва, А.Кисельова, О.Комарова, О.Лісової, В.Москальця, Є.Надольського, Ю.Нмикифорової, І.Пампури, Ю.Пісної, О.Резнікової, Д.Романовської та ін. На пильну увагу заслуговує внесок провідного американського суїцидолога Е.Шнейдмана, зокрема його робота «Душа самогубця» [Шнейдман 2001].

Однак з огляду на багатогранність феномену самогубства та причини, у тому числі й соціальні, які його зумовлюють, суїцидальна проблематика продовжує вирізнятися гострою актуальністю, посиленою тими пограничними ситуаціями, у яких наразі опинилося людство загалом та Україна, зокрема, у зв'язку з чим і було окреслено ***мету даного дослідження***, яка полягає у з'ясуванні ключових соціальних проблем, всередині яких наразі перебувають українці, а також впливу соціальної проблема-

тики і її зв'язку із сучасними суїцидальними тенденціями в Україні.

Досягнення зазначеної мети сприятиме формуванню філософських життєствердних засад як теоретичного ядра, що утворює основу науково-практичного пошуку дієвих засобів суїцидальної превенції особи/сім'ї/громади/ суспільства, впровадження яких являє собою одне із нагальних завдань професійної діяльності сучасного фахівця із соціальної роботи, спрямованої не тільки на підвищення якості життя людини, але, у першу чергу, на збереження цього життя, зокрема, у танатологічній площині пандемії та війни, які акумулювали всезагальну проблему онтологічної загрози існування людства.

Базою для даного дослідження слугують класична праця із суїцидології «Самогубство: Соціологічне дослідження» Е.Дюркгайма [Дюркгайм 1998], а також праці Е.Шнейдмана, зокрема «Душа самогубця» [Шнейдман 2001], цитати з якої наводяться в авторському перекладі.

Виклад основного матеріалу.

Здавна українство славилося життєствердною світоглядною позицією, у зв'язку з чим заслуговує на увагу таке визначення, як українці – діти Сонця, що акумулює світлий бік нашого національного характеру. У даному контексті слід відмітити, що йдеться про *Світло зовнішнє*, до якого завжди ми прагнули й прагнемо, а також *Світло внутрішнє*, закумульоване всередині нас. Такий стан речей можна пояснити притаманним колективному несвідомому українського народу архетипу *Серця*, з якого й випромінюється життєдайне світло.

Коментар 1. Зазначене життєствердження, між іншим, простежується у загальновідомому історичному факті часів середньовіччя: на українських землях, на відміну від західноєвропейських, не палали вогнища аутодафе. І загалом разюче відмінним завжди було ставлення до жінки – Берегині, Матері, Особистості, яка мала право голосу.

Коментар 2. При цьому хибною є ідеалізація будь-якого народу, у т. ч. й українського, оскільки історія, у т. ч. й українська, сповнена численними фактами як насилля, зокрема домашнього, так і життєзаперечення, виявом чого, зокрема, слугують завершені суїциди та суїцидальні спроби, причини яких носять і внутрішній (екзистенціальний), і зовнішній (соціальний) характер.

У зв'язку з означеним проаналізуймо суїцидальні причини соціального ґатунку, що містяться у сучасних умовах буття українського народу, серед яких у І чверті XXI століття почергово закгуалізувалися:

1) пандемія COVID-19 та спричинений нею карантин;

2) повномасштабне вторгнення загарбницьких військ РФ на територію України 24.02.2022 р.

Незважаючи на той факт, що обидві соціальні проблеми мають спільний характер – *танатологічний*, вони по-різному вплинули на свідомість і підсвідоме українців, що надзвичайно важливо проаналізувати у контексті суїцидологічної проблематики.

Зрозуміло, що війна як суцільна онтологічна загроза одразу зробила другорядною проблему COVID-19, хоча й далеко не завжди для тих осіб, хто безпосередньо продовжує відчувати на собі перебіг цієї хвороби та її наслідки, максимально згубні для здоров'я людини, принаймні, у низці непоодиноких випадків (йдеться про загострення хронічних захворювань, а також смерть).

У даному контексті слід зауважити, що поширення й наслідки пандемії викликали у суспільстві, й не тільки українському, амбівалентне ставлення:

1) усвідомлення реальності загальної онтологічної загрози, яка оголила перед цивілізованою людиною обличчя власної близької смерті (згідно з мислителями-екзистенціалістами, «тут і зараз»);

2) підсвідоме відчуження від проблеми близькості власної смерті, яка перебуває далеко у модусі власного майбутнього, а натомість близька лише у локалізованих осередках хворих, які самі винні у своїй захворюваності (специфічний вияв безпечності людини, захищеної цивілізованими благами, у т. ч. фармакологічними засобами).

Однак ні фармація, ні інші цивілізаційні досягнення не виявили себе як ефективний

запобіжний засіб у процесі розповсюдження захворюваності. До слова, вакцинація також, на жаль, не знімала повністю ризик повторного захворювання людини. Натомість одним з небагатьох більш/менш дієвих механізмів убезпечення та самозбереження від пандемії, санкціонованих і серйозно (навіть жорстоко в окремих державах) контрольованих на державному рівні, стала *ізоляція/самоізоляція*. І знову ми спостерігаємо амбівалентність природи та наслідків впровадження ізоляції/самоізоляції:

1) *позитивні*, покликані максимально убезпечити особу/сім'ю/громаду/ суспільство/державу від розповсюдження пандемії через обмеження фізичного контакту, будучи спрямовані на забезпечення здоров'я та життя як найвищої цінності (як наслідок, локалізація захворюваності й зниження її показників);

2) *негативні*, виявлювані через занурення особи у стан меланхолії, депресії, а також агресії, трансформованої у певних випадках в аутоагресію, наслідки якої є суїцидально фатальними, оскільки йдеться про добровільне припинення життя й зникнення онтологічних перспектив, що лише заглиблює проблему онтологічної загрози як людства загалом, так і окремої особи.

Інакше кажучи, вимушена ізоляція/самоізоляція призвела до вивільнення егоцентризму, свідомого/підсвідомого бунту проти раціонально обумовлених обмежень, у яких особа відчула шкоду для власної свободи, забуваючи про те, що істинна свобода людини у суспільстві завжди має свої обмежувачі, за якими зникає сама свобода, яка трансформується у сваволю, вседозволеність, що, у свою чергу, відкриває «перспективи» онтологічної загрози особи/людства, які за своєю природою анулюють будь-яку онтологічну перспективу та багаті потенційно приховані можливості.

Означений бунт і відчуження через ізоляція/самоізоляцію призвів до зростання суїцидальних показників в Україні під час загострення ситуації пандемії. На моє глибоке переконання, завершені суїциди та суїцидальні спроби цього періоди історії України за своєю природою можна визначити, як:

1) его-альтруїстично-аномічні, з огляду на науковий доробок із суїцидології Е.Дюркгайма (йдеться про сукупність таких виявів у поведінці особи, як *егоїстичний* страх смерті у сукупності з *альтруїстичним* страхом за життя близьких, посилені кризовими (*аномічними*) явищами у соціальному житті, зокрема економічна аномія, хоча сам французький учений не виокремлював такий трикомпонентний тип суїциду навіть серед *змішаних*, до яких він виділив его-аномічний, аномічно-альтруїстичний, его-альтруїстичний [Дюркгайм 1998: 368]; інакше кажучи, сучасність вносить свої корективи у соціальну реальність/об'єктивну дійсність);

2) еготично-діадично-агенеративні, з огляду на наукову термінологію Е.Шнейдмана та Н.Фарбероу (йдеться про сукупність *внутрішнього конфлікту* всередині розірваного Я, частини якого зазнали відчуження через зовнішні чинники, та *зовнішнього конфлікту* з Іншим, що не сприяє зреалізації спрямованих на останнього бажань, а гострота зазначеної конфліктної ситуації посилюється через утрату почуття приналежності або до людства загалом, або до покоління, зокрема).

У даному контексті слід згадати й про виявлені Е.Шнейдманом *десять загальних рис суїциду*. Означимо тільки ті, дія яких переважно спостерігається через вплив пандемії на свідомість/підсвідоме людини:

«– загальною метою суїциду є знаходження рішення…;

– загальним стимулом до скоєння суїциду є нестерпний психічний (душевний) біль;

– загальним стресором у разі суїциду є фрустровані психологічні потреби;

– загальною суїцидальною емоцією є безпорадність-безнадія…;

– загальним станом психіки у разі суїциду є звуження когнітивної сфери;

– загальною суїцидальною дією є втеча…» [Шнейдман 2001: 264].

Слід зауважити, що у житті, як правило, не існує готових рішень, однак ситуація аномії (зокрема, пандемії) не передбачає життєздатність готових штампів. Наслідком цього може бути такий розвиток подій: відчужена від інших людина з розірваним Я й звуженою свідомістю, переживаючи душевний мета-

біль, безпорадність і незадоволення потреб, приймає рішення про втечу із ситуації, в якій вона перебуває, не бачачи ілюзорності такого «виходу».

Порада фахівцю із соціальної роботи. Важливо усвідомлювати, що для порятунку особи групи суїцидального ризику слід докласти максимальні зусилля для налагодження комунікативного акту між такою особою та Іншими, що, до слова, об'єктивно важко зробити в умовах ізоляції та незадовільного стану здоров'я, коли, наприклад, задуха, позбавляючи мозок і легені кисню, лише примножує страх смерті та самотність у лікарняному боксі або іншому ізольованому приміщенні. Інакше кажучи, серед соціальних проблем у даному контексті слід виокремити проблему *відчуження*, що й передбачається сутністю самого процесу ізоляції/самоізоляції, до того ж – примусовими.

Наразі важливо навести логічний висновок, який, досліджуючи феномен суїциду крізь призму суспільних процесів, природи суспільства та патологічних відхилень у ній зробив Е.Дюркгайм: «… суїцид розвивається у зворотній пропорції до ступеня згуртованості суспільних груп [релігійне, сімейне і політичне середовища – О.О.], членом яких є індивід» [Дюркгайм 1998: 244]. Ключовим моментом цього висновку є акцент на *згуртованості* суспільства/ громади/сім'ї, що носить рятівній характер для окремої особи, позначаючись на її свідомості, самосвідомості та підсвідомому, найяскравішим доказом чого стала ситуація війни, в якій наразі перебувають свободолюбні українці, що згуртувалися на фронті і в тилу в єдиний цілісний організм, заснований на соборності попри детерміновану з боку агресора «ізоляцію» ув'язнених героїв та окупованих міст, сіл і селищ, з якими усталений духовно-душевний зв'язок.

Загалом слід зазначити моменти, які актуалізує війна у суспільстві:

1) *згуртованість* як засіб суїцидальної превенції, що одночасно діє зсередини (психологічний чинник) і ззовні (чинник соціальний);

2) страх близької власної смерті, що акумулює *жагу до життя* та *потяг до самозбереження* попри онтологічну загрозу;

3) *трансформацію* суїцидальних тенденцій (наявних або прихованих, усвідомлених/ неусвідомлених) у *героїчну патріотично спрямовану діяльність*.

Загалом під час війн спостерігається зниження суїцидальних показників, оскільки суїцидальні тенденції поступаються місцем життєствердній системі світоглядно-ціннісних координат, про що й свідчать сучасні українські реалії.

Висновки.

У дослідженні висвітлено дві ключові соціальні проблеми, всередині яких розгортається життєдіяльність сучасного українського суспільства, – пандемія та російсько-українська війна, які, перетинаючись в єдиній точці – страх смерті перед онтологічною загрозою, – мають діаметрально протилежні наслідки з огляду на розвиток суїцидальних тенденцій в Україні:

1) пандемія через *ізоляцію/самоізоляцію* й відчуження як окремих частин Я, так і Я від Інших спричинила хвилю самогубств;

2) війна через *згуртованість* у сім'ї/громаді/суспільстві детермінувала наразі зниження суїцидальних тенденцій у суспільстві.

Зрозуміло, що суїцидальна проблематика в Україні не зникла, лише наразі стала другорядною, однак фахівці із соціальної роботи мають у своїй діяльності (і зараз, і особливо надалі) мотивувати осіб, схильних до суїцидального ризику, й громади, в яких вони проживають, до *згуртованості*, що несе порятунок.

У перспективі дана робота може послужити теоретичним підґрунтям для розробки соціальних заходів суїцидальної превенції в українському суспільстві.

Бібліографічні посилання / References

Дюркгайм, Е. (1998). *Самогубство: Соціологічне дослідження*. К. / Durkheim, E. (1998). *Samohubstvo: Sotsiolohichne doslidzhennya* [Suicide: A Sociological Study]. K. (in Ukrainian)

Шнейдман, Э.С. (2001). *Душа самоубийцы*. М. / Shnejdman, E.S. (2001). *Dusha samoubijcy* [Suicide Soul]. M. (in Ukrainian)